

«Ergenekon» dessany

Category: Halk döredijiligi we rowaýatlar, Kitapcy

написано kitapcy | 22 январа, 2025

«Ergenekon» dessany

TÜRKMEN HALK DÖREDIJILIGI

► «ERGENEKON» DESSANY

Ergenekon hekaýaty iň esasy gadymy türkmen dessanlarynyň hataryna girýär. Ergenekon hekaýaty türkmen jemgyýetine asyrlaryň dowamynda öz täsirini ýetirip gelipdir. Häli-häzirlerem Türkiýäniň asly türkmen obalarynda birnäçe däp-dessurlarda we edim-gylymlarda Ergenekon hekaýatynyň täsiri duýulýar.

Ergenekon dessany "Bozgurt" dessanynyň esasy prinsipleri esasynda döredilipdir, hatda bu dessanyň has giňişleýin beýan edilen görnüşidir hem diýmek bolar. Has dogrusy Bozgurt dessany bilen gelip çykyşyny kesgittän oguz nesli Ergenekon dessany arkaly hem güýçlenmegini, ýaýylyş we beýgeliş döwürlerini beýan edipdir.

Ergenekon dessany XIV asyrda Reşidüddin Hemedanynyň ýazan "Jamy-ut Tewarih" eseriniň "Mujallad-i Awwal" kitabynda (birinji kitaby "Mongollaryň taryhy"), "Bab-y Awwal"-da (Birinji kitaby "Türki we mongol kabyllalarynyň taryhy") mongollaryň gelip çykyş hekaýaty hökmünde beýan edilen we XVII asyrda Şeýbanynyň neslinden bolan Hywanyň hany Abulgazy Bahadyryň "Şejere-i türki" eserinde-de mongollaryň gelip çykyş dessany hökmünde beýan edilen hekaýatdyr. Ady agzalan iki taryhy çeşmede Nekuz (Nukus) we Kyýan atly doganlar we olaryň aýallary tatarlara ýeňilip ilki Ergene Kon ady berilen darajyk we geçmesi kyn ýere gidipdirler. Dört ýüz ýylda olaryň nesli ösüp-örňäp, ol ýere sygman başlapdyr we Ergenekondan çykypdyrlar. Ergenekondan çykan wagtlarynda ýolbelediň Börte Çine atly biriniň bolandygy düşünilýär.

Emma Göktürk türkmenleriniň gelip çykyş hekaýatlary bilen

meñzeşlikleri bar bolandygy üçin bu dessanyň türkilere degişlidigini öňe süren alymlar bardyr. Aýratynam Talat Sait Halman bozgurt legendasynyň gaýtadan işlenen wersiýasydyr. Mifiki jandar bolan bozgurdyň (möjegiň) goragy bilen şejeresiniň tükenmeginden we ýene ol bozgurdyň kömegi bilen çar tarapy belent daglar bilen gurşalan Ergenekon jülgesinden çykan bir türki toparyň hekaýatyny beýan edýändigini öňe sürülýär. Başga bir pikire görä bolsa türki kowumlar bilen mongollaryň arasynda birmeñzeş beýan edilýän hekaýatlardan biridir. Hekaýat käte Nowruz bilenem baglanyşdyrylýar.

◇ Dessanyň döreýşi:

Ilki dilden-dile geçen dessan soňra dürli çeşmelerde agzalyp başlansoň ýazuw diline geçirilýär. Dessanyň häzire çenli bitewi wersiýasy ýokdur we ýazuw çeşmelerinde gysgaça beýan edilýär.

Ergenekon dessany hökmünde bilinen bu hekaýat iki esasy bölekden ybaratdyr:

◇ gök böriniň ýardamy we goragy arkaly şejeräniň dowamlylygynyň gazanylmagy;

◇ geçmesi kyn daglar bilen gurşalan bir jülgä ýerleşilmegi we has soňra bu ýerden çykylmagy.

Birinji hekaýat üç aýry Hytaý senenamasynda türkmenleriň döreýiş hekaýaty hökmünde beýan edilýär. Ikinji hekaýatyň mazmuny hem Hytaý çeşmelerine esaslanýar. Reşidüddin Hemedanynyň "Jamy-ut Tawarih" we Abulgazy Bahadyr hanyň Şejere-i türki" eserleri ýaly XIII-XVII asyrlarda ýazylan dürli eserlerde hekaýatda agzalýan jülgä Ergenekon ady berlipdir. Emma bu çeşmelerde hekaýatyň gahrymany türkmenler däl-de mongollardyr.

Orta Aziýanyň taryhy boýunça professor Dewin Deuiz bir gowak ýa-da jülgedäki bendilikden halas bolmak motiwiniň Orta Aziýada ýaşaýan halklar tarapyndan dürli görnüşlerde işlenilýändigini we türkiler bilen mongollaryň arasynda

birmeňzeş hekaýatlaryň köp gabat gelinýändigini belleýär. Has soňky döwürlerde gök böriniň hemaýatkärliginde gelip çykyş hekaýaty bilen bir gowaga ýerleşme we ondan gaçma motiwleri birleşdirilipdir, "Ergenekon dessany" ady bilen türkmen dessany orta çykypdyr.

Türk alymy Fuat Köprülüniň pikirine görä, Çingiz hanyň şejeresinde türk kökenli maşgalanyň bardygy üçin mongollar aslynda oguzlardyr. Reşidüddin Hemedanynyň we Abulgazy Bahadyr hanyň hekaýatlaryndaky meňzeşligiň sebäbi hem hut şundan gelip çykýar.

■ Taryhy çeşmeler:

Milady ýyl hasabynyň VI asyryň ikinji ýarymynda we VII asyryň başlarynda ýazylan bir Hytaý senenamasynda bir söweş netijesinde kowumymdan bir özi diri galan çagajygyň bir möjek tarapyndan ulaldylyp ölümden halas bolmagy we neslini dowam etdirmegi beýan edilýär. Hytaý çeşmelerine görä Göktürk türkmenleri bu ölmän diri galan çagajygyň neslinden gelýär. Bu kyssa has soňra Ergenekon dessanynda hem geçýär. Şeýle hem VI asyra degişli Hytaý çeşmelerinde türkmenleriň bendilikde saklanýan bir gowakdan ýa-da daglar bilen gurşalan bir jülgeden aman çykyşy ýazylypdyr. Emma bu agzalan kyssalarda Ergenekon sözi geçmeýär.

"Ergenekondan çykyş" hekaýaty XIII asyryň ahylarynda Ilhanly (Hulagidler) köşgüniň taryhçylaryndan Reşidüddin Hemedanynyň "Jami-üt Tewarih" (I tom, 1-nji bölüm) aýdylýar. Emma bu golýazmadaky beýan edilen hekaýatyň gahrymany göktürkler däl-de mongollardyr. Bu hekaýatda Ergenekon jülgesinden çykyş kyssasyna esasy orun berilipdir, "möjekden dogan çaga" motiwi ýer almaýar.

Ondan soňky döwürlerde hem XV we XVI asyrlarda çagataý we pars dillerinde ýazylan Ergenekon dessany mongol rowaýaty ýaly edilip görkezilýär. XV-XVI asyrlarda pars dilinde ýazylan "Şejeret-ül Etrak" ("Türkleriň şejeresi"), XVI asyryň başynda türki dilinde ýazylan "Tewarihi Güzideýi Nusretnama", XVI asyryň ortasynda türki dilinde ýazylan "Zübdetül Athar", XVI

asyryň soňlaryna degişli pars dilinde ýazylan "Abdyllanama" ýaly golýazmalarda Ergenekon dessany agzalyp geçilýär.

Türk dili we edebiýatyndan professor Isa Özkanyň aýtmagyna görä XVII asyrda Abulgazy Bahadyr Hanyň "Şejere-i türki" atly eserinde şol bir hekaýat gaýtalanýar. "Jamy-üt Tewarih" eserinden peýdalanyp ýazylan bu eserde-de mongollaryň agzalyp geçilýändigini görmek bolýar.

XIX asyryň ilkinji ýarymynda ýaşap geçen rus gündogarşynasy Nikita Biçurin kert daglar bilen gurşalan jülgeden çykyş hekaýatynyň bir wersiýasyny "Ergenekon" sözünü agzamazdan türki kowumlaryň ata-babalarynyň gelip çykyş hekaýaty hökmünde beýan edipdir we muny Hytaý çeşmelerine esaslanýar.

■ Dessanyň mazmuny:

Mongol ilinde Oguz hanyň neslinde Il han bilen Tatar Söýünç hanyň özara çaknyşygynda mongollaryň hemmesi öldürilýär. Diňe Il hanyň ogly Kyýan we onuň agasynyň ogly Nukus maşgalasy bilen gaçyp bir dagda gizlenýärler. Olar bu ýerde 400 ýyl galýarlar.

■ Türk edebiýatynda Ergenekon rowaýaty:

"Şejereý-i türk" Ahmet Wefik Paşa tarapyndan çagataý dilinden osmanly türkçesine terjime edilýär, bu terjime 1863-nji ýylyň oktýabr aýyndan başlap "Tasvir-i Efkâr" gazetinde çap edilýär. Ergenekon hekaýatyna degişli bölüm gazetiň 08.11.1863-nji ýyldaky sanynda çap edilipdir.

Birinji Balkan uruşy ýyllarynda Ergenekon hekaýaty milliýetçi ýazyjylar tarapyndan uly gyzyklanma görüpdür. Türkiýeli türkmen şahyry Zyýa Gökalp Ergenekon hakynda söz açýan goşgusy "Türk Duygusu" žurnalynyň 08.05.1913-nji ýyldaky sanynda çap edilipdir. Şol goşgy Zyýa Gökalpyň 1914-nji ýylda neşir edilen "Gyzyl alma" kitabynda hem "Ergenekon" ady bilen ýer alypdyr. Omar Seýfetdin hem "Halka Dogru" žurnalynyň 09.04.1914-nji ýyldaky sanynda Ergenekon temasynda bir goşgy çap etdiripdir. Omar Seýfetdiniň bu goşgusyndan köp derejede Zyýa Gökalpyň täsirini görmek bolýar.

Ryza Nur 1928-nji ýylda Isgenderiýede neşir edilen "Oguznama" atly epiki eserinde Ergenekon temasyňy gaýtadan işläpdir.

Ergenekon dessanyňyň bir türk legendasy hökmünde Türkiýäniň Azat edijilik urşy ýyllarynda Ýakup Kadry Karaosmanogly tarapyndan ýazylandygyny we Osmanly, Seljukly döwürlerinde asla agzalan hekaýat däldigini öňe sürýän alymlaryň hem bardygyny aýtman geçmek bolmaz. Emma Orhan Çekiç diýlen alym Ýakup Kadrynyň ýazan eserleriniň Ergenekony däl-de Azat edijilik söweşlerini beýan edýändigini we Abulgazy Bahadyr hanyň XVII asyrda ýazan "Şejere-i türki" eserinde Ergenekon dessanyndan söz açylýandygy subut edilip, ol esassyz çaklama puja çykarylady.

Internet maglumatlary esasynda taýýarlandy.

Halk döredijiligi we rowaýatlar